

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

Implemented
by the Council of Europe

Istraživanje o uključenom obrazovanju u deset osnovnih škola na Kosovu

Novembar 2015

Sadržaj	Autori.....	4
	Zahvalnica.....	5
	Akronimi.....	4
	Izvršni rezime.....	6
	1.Uvod.....	7
	1.1Cilj istraživanja.....	7
	1.2Socijalno uključivanje i uključeno obrazovanje.....	8
	2.Methodologija.....	9
	2.1Učesnici i uzorkovanje.....	9
	2.2Merenja.....	10
	2.3Proces prikupljanja podataka.....	12
	2.4Pitanja poverljivosti podataka.....	13
	2.5Ograničenja istraživanja.....	13
	3.Rezultati.....	14
	3.1Percepcija dece o socijalnom uključivanju i školskom nasilju.....	14
	3.2Percepcija roditelja o socijalnom uključivanju.....	24
	3.3Percepcija nastavnika o socijalnom uključivanju.....	27
	3.4Percepcija direktora o socijalnom uključivanju.....	30
	3.5Percepcija lokalnih organa vlasti o socijalnom uključivanju.....	30
	4.Zaključak.....	31
	4.1Preporuke.....	32
	5.Literatura.....	33

Autori Natyra Agani-Destani
Linda Hoxha
Kaltrina Kelmendi

Zahvalnica Ovo istraživanje je sprovedeno uz podršku zajedničkog programa Evropske unije i Saveta Evrope „Podrška pristupu obrazovanju i međukulturnom razumevanju: podrška EU/SE u oblasti obrazovanja prisilnim povratnicima i pripadnicima zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu*“ (ACCESS), koji su stalno obezbeđivali podršku i potrebne informacije tokom svih faza istraživanja.

Osim toga, posebna zahvalnost pripada kompletnom školskom osoblju za njihovu logističku pomoć u prikupljanju podataka. Na kraju, ovo istraživanje ne bi bilo moguće bez učešća učenika, roditelja, nastavnika, direktora i školskih organa, kojima istraživački tim izražava posebnu zahvalnost.

Izjava o odricanju od odgovornosti: Stavovi iskazani u ovom izveštaju pripadaju autorima, i ne predstavljaju nužno stavove Evropske unije i Saveta Evrope.

Ova oznaka ne prejudicira stavove o statusu, i u skladu je sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti i Mišljenjem Međunarodnog suda pravde o proglašenju nezavisnosti Kosova.

Akronimi	EU:	Evropska unija
	SE:	Savet Evrope
	UP:	Univerzitet u Prištini „Hasan Prishtina“
	OUŠN:	Olveusov upitnik o školskom nasilju

Izvršni rezime

Ovaj izveštaj daje sveobuhvatan pregled situacije u pogledu inkluzivnog obrazovanja u pet opština na Kosovu, sa stanovišta dece, roditelja, nastavnika, direktora škola i lokalnih organa vlasti. U njemu se utvrđuje stanje u vezi sa: 1) inkluzivnim praksama prilikom upisa u školu; 2) uključivanjem unutar škole; 3) pristupima inkluzivnoj nastavi i praksi; i 4) angažovanjem zajednice. Izveštaj ističe metodologiju koja je korišćena za prikupljanje podataka, od pregleda dokumentacije do rada na terenu, uključujući intervjuje i obuku studenata za prikupljanje podataka.

Ovo istraživanje se bavi određenim područjima inkluzivnog obrazovanja, kao što su inkluzivne prakse u školi, inkluzivna nastava i angažovanje zajednice, uvek se oslanjajući na četiri izvora podataka: decu, roditelje, nastavnike i direktore škola. U pogledu rezultata, istraživanje ističe značaj inkluzivnog obrazovanja, ne samo u opštinama u kojima je sprovedeno ovo istraživanje, već i na celom Kosovu.

Rezultati predstavljeni u ovom izveštaju pokazuju da je većina škola počela da uspostavlja prakse i pristupe ukupnog indeksa uključenje, kao i njegove četiri osnovne dimenzije. Pored toga, rezultati su ukazali na značajne razlike u pogledu percepcija o inkluzivnom obrazovanju između različitih zainteresovanih strana i opština, čime se obezbeđuje argumentovana osnova za dalje intervencije u ovoj oblasti. Stvaranje modela najbolje prakse može biti korisno u skaliranju i kopiranju uspešnog modela intervencije. Na kraju, od presudnog je značaja raditi na podizanju svesti o značaju inkluzivnog obrazovanja među decom, kao i o izgradnji sinergija između različitih uključenih strana. To će biti od presudnog značaja za obezbeđivanje održivih i dugotrajnih efekata intervencije u inkluzivnom obrazovanju.

1.Uvod

Ovaj izveštaj doprinosi zajedničkom programu Evropske unije i Saveta Evrope „ACCESS: Povećanje pristupa obrazovanju i međukulturnom razumevanju: Podrška EU/SE u oblasti obrazovanja prisilnim povratnicima i pripadnicima zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu* “. Ova inicijativa ima za cilj to da direktno uključi kosovske organe vlasti u izgradnju lokalnih institucionalnih kapaciteta, kako bi škole, lokalni organi vlasti i civilno društvo bili u mogućnosti da prošire podršku i obrazovne usluge zarad integracije dece povratnika i pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u školama. Projekat je započet u septembru 2013. godine i trajaće do decembra 2015. godine.

Strukturu projekta čini pet komponenti koje imaju za cilj:

- Podsticanje upisa u škole i redovnog pohađanja dece povratnika školskog uzrasta i ugrožene dece pripadnika manjina uopšte, sa posebnim osvrtom na pripadnike zajednica Roma, Aškalija i Egipćana;
- Povećanje kapaciteta obrazovnog sistema zarad stvaranja većih šansi za bolji školski uspeh dece povratnika i pripadnika zajednica Roma, Aškalija, i Egipćana;
- Poboljšanje položaja romskog jezika kao predmeta u školama na Kosovu;
- Unapređenje integracije dece povratnika među vršnjacima u školi i u lokalnoj zajednici; i
- Pregled i unapređenje politika u vezi sa obrazovanjem repatriirane dece.

1.1 Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja, sprovedenog u formi eksternih procena u okviru projekta, bio je da se analiziraju dostignuća, mogućnosti, ograničenja i slabosti projekta, kao i izgradnja kapaciteta relevantnih aktera (nastavnika, roditelja i lokalnih organa vlasti) za pilotiranje. Pored toga, ova eksterna procena imala je za cilj da bliže utvrdi percepcije nastavnika, roditelja i lokalnih organa vlasti o soci-

jalnoj inkluziji u školskom kontekstu. Za ove svrhe, Zajednički program Evropske unije i Saveta Evrope, „Povećanje pristupa obrazovanju i međukulturnom razumevanju“ i Rektorat Univerziteta u Prištini, „Hasan Prishtina“ potpisali su zakonski sporazum o saradnji i imenovali Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta da sprovede istraživanje. Za tu svrhu, odsek je angažovao tri asistenta i deset studenta na master studijama programa Školska psihologija i savetovanje u okviru odseka zarad prikupljanja podataka. Rezultati istraživanja će biti korisni Savetu Evrope u proceni stanja u pogledu inkluzije u školama i njihovom poređenju sa procenom šireg stanja u regionu.

1.2 Socijalno uključivanje i inkluzivno obrazovanje

Socijalno uključivanje se u većini slučajeva dovodi u vezu sa socijalnom isključenju. Obično se definiše kao društvo u kojem se svi ljudi osećaju vrednovanim a njihove osnovne potrebe ispunjenim, uprkos njihovim razlikama, budući da se te razlike poštuju i tretiraju kao faktor koji doprinosi različitosti (Robo, 2014). Socijalno uključivanje je povezana sa osećajem pripadnosti, prihvatanja i priznavanja različitosti. Glavne vrednosti na kojima se zasniva socijalno uključivanje oslanjaju se na principe kojima se vrednuje različitost, ali u isto vreme obećava međusobna podrška, i to: svakome treba podrška, svako može da doprinese, svi mogu da komuniciraju i svi su spremni. S druge strane, socijalno isključenje se definiše kao proces koji sprečava integraciju osobe u zajednici, kroz isključenje iz socijalnog, političkog, ekonomskog i kulturnog života (Cappo, 2002).

Uzimajući u obzir da bi do isključenja moglo doći u ranim fazama života, inkluzivno obrazovanje je jedan od najvažnijih mehanizama, koji može omogućiti promociju i širenje koncepta socijalne uključenju. Osim toga, inkluzivno obrazovanje se smatra jednim od ključnih uslova ostvarenja demokratskog društva (Lipsky & Gartner, 2013), i snažno doprinosi kontekstu mentalnog zdravlja (WHO, 2012). Iako se u literaturi navode različite definicije socijalne uključenju (npr. Mathieson, Popay, Enoch, Escorel,

Hernandez, Johnston, & Rispel, 2008), pristup projekta je usmeren ka širokoj definiciji uključivanje u obrazovanju, kojom se ističe obrazovni sistem koji uspeva da prepozna i prilagodi potrebe svih grupa u društvu, uključujući i one koje su marginalizovane i koje se suočavaju sa rizikom od marginalizacije.

2. Metodologija

2.1 Učesnici i uzorkovanje

Za prikupljanje podataka za ovo istraživanje korišćen je prigodni uzorak iz pet opština, sa ciljem odabira dve osnovne škole sa različitim nivoima indeksa socijalne uključivanje iz svake opštine. Međutim, u opštini Štimlje identifikovana je samo jedna škola koja je uključena u istraživanje. Škole koje su učestvovala u istraživanju identifikovala je i odabrala Kancelarija Saveta Evrope na Kosovu, tako da je spiskom obuhvaćeno jedanaest škola, ali se jedna škola u opštini Novo Brdo povukla iz istraživanja pre prikupljanja podataka. Istraživanje je usredsređeno i na dečake i na devojčice uzrasta od 11 do 15 godina, od 6. do 9. razreda. Tabela u nastavku prikazuje spisak škola iz kojih su prikupljeni podaci.

*Tabela 1.
Naziv škole i mesto*

Br.	Tip škole	Mesto	Naziv škole
1	Osnovna škola	Ferizaj/Uroševac	„Tefik Çanga“
2	Osnovna škola	Zaskok/Zaskok	„Naim Frashëri“
3	Osnovna škola	Fushë Kosovë / Kosovo Polje	„Mihail Grameno“
4	Osnovna škola	Fushë Kosovë / Kosovo Polje	„Selman Riza“
5	Osnovna škola	Brekoc/Brekovac	„Zef Lush Marku“
6	Osnovna škola	Gjakovë/Đakovica	„Mustafa Bakija“
7	Osnovna škola	Gjakovë/Đakovica	„Yll Morina“
8	Osnovna škola	Medvec	„Fehmi Agani“
9	Osnovna škola	Lipjan/Lipljan	„Ismail Luma“
10	Osnovna škola	Shtime/Štimlje	„Emin Duraku“

Uprkos tome što su škole izabrane putem prigodnog uzorka, cilj je bio postići slučajnost u izboru razreda. Sledeći postupak je korišćen za izbor razreda za ovo istraživanje:

1.Prvo, nakon ulaska u škole, anketari pronalaze

- gde se nalaze razredi;
2. Drugo, biraju jednu stranu, levu ili desnu, na osnovu toga na kojoj strani se nalaze razredi;
 3. Treće, proizvoljno biraju jedan broj (br. 2), i na osnovu tog broja biraju razrede, na primer, V/2; VI/2; VII/2; VIII/2; IX/2, i V/4; VI/4; VII/4; VIII/4; IX/4; i
 4. Kada idu u novu školu, slede ista pravila, ali, ovog puta, biraju neparan broj pri izboru razreda, na primer: V/1; VI/1; VII/1; VIII/1; IX/1, i V/3; VI/3; VII/3; VIII/3; IX/3.

Prilikom sprovođenja ove procedure u izboru razreda, cilj je bio postići slučajnost u izboru uzorka. Uz to, tokom identifikacije i izbora uzorka, školski psiholog ili drugo školsko osoblje je ponudilo svoju pomoć kako se ne bi ometao obrazovni proces.

2.2 Merenja

Mere za ove studije zasnovane su na Indeksu inkluzije, koga su razvili Booth i Ainscosw (2002), a koji se pokazao kao dobra osnova za merenje uključenje u školama. Indeks ima četiri glavne dimenzije, od kojih svaka predstavlja dimenziju u kojoj može doći do uključenje, odnosno isključenje. Ove dimenzije obuhvataju:

- A. Inkluzivne prakse prilikom upisa u školu;
- B. Uključenje unutar škole;
- C. Pristupe inkluzivnoj nastavi i praksi; i
- D. Angažovanje zajednice.

Identifikovano je nekoliko aktera za učešće u istraživanju, sa posebnim osvrtom na: a) učenike; b) roditelje; c) nastavnike; g) školski tim koji uključuje direktora škole; i e) lokalne organe vlasti. Svakoj grupi zainteresovanih strana predstavljena su pitanja u pogledu relevantnih dimenzija, kao što je prikazano u tabeli u nastavku.

Tabela 2.
Dimenzije
upitnika

Dimenzija	Učenici	Roditelji	Nastavnici	Direktor	Lokalni organi vlasti	Br. pitanja
A	✓	✓	✓	✓		4
B	✓					15
C			✓	✓		13
D		✓	✓	✓	✓	12

Mogući odgovori na dimenzije su se kretali od 1 (Nimalo) do 5 (Mnogo). Pored toga, takođe je korišćen Olweusov upitnik o školskom nasilju (OUŠN, Olweus & Limber, 2010), kao najčešće korišćen instrument za istraživanje školskog nasilja putem samoprocene u svetu (Nansel et al., 2001). Ovaj upitnik se sastoji od 40 pitanja koja se prvenstveno odnose na učestalost i vrste školskog nasilja koje su učenici doživeli i njihove reakcije. Mogući odgovori na ključna pitanja su: „Nisam trpeo školsko nasilje / vršio školsko nasilje nad drugim učenicima u školi u proteklih nekoliko meseci“, „Samo jednom ili dva puta“, „Dva ili tri puta mesečno“, „Jednom nedeljno“, i „Nekoliko puta nedeljno“, koji su obično rangirani na petostepenoj skali. Međutim, za potrebe ovog istraživanja, korišćeno je samo 17 stavki, koje su ukazivale na načine vršenja školskog nasilja od strane drugih učenika. Na kraju, demografska pitanja imala su društveno-ekonomsko utemeljenje i odnosila su se na pol, godinu rođenja, uspeh u školi, zaposlenost roditelja, broj braće i sestara i posedovanje radnog stola. Ukupan broj stavki u upitniku za decu bio je 41, za roditelje 17, za direktore 13, za nastavnike 39, a za lokalne organe vlasti 24.

2.3 Proces prikupljanja podataka

Tokom poslednje nedelje septembra 2015. godine, sproveden je proces prevođenja upitnika sa engleskog na albanski jezik, a da bi se osigurala tačnost prevoda, članovi tima su ponovo preveli upitnike na engleski jezik. Tokom procesa prevođenja, nije bilo značajnih problema, ali je bilo teškoća sa prevođenjem termina „školsko nasilje“ na albanski jezik, jer ne postoji reč koja opisuju ovaj termin. Da bi se preveo ovaj termin, konsultovane su studije i izveštaji iz oblasti školskog nasilja, koji su sprovedene na Kosovu i u zemljama u okruženju (npr. Albaniji i Makedoniji), a najbliže značenje definicije „školsko nasilje“ koje se koristilo za opisivanje ovog termina na albanskom bilo je „ngacmimi“.

Pored toga, početkom oktobra 2015. godine, tim je obavestio studente na master studijama, upisane na program Školska psihologija i savetovanje, o informativnom sastanku u vezi sa projektom u okviru Odseka za psihologiju. Uz to smo zamolili zainteresovane studente da pošalju svoje biografije, sa posebnim fokusom na prethodnom istraživačkom iskustvu. Obavljen je pažljiv odabir studenata, sa posebnim fokusom na istraživačkim sposobnostima i socijalnim veštinama. U okviru ovog procesa, izabrano je deset studenata kako bi sprovedeli prikupljanje podataka za istraživanje. U narednih nedelju dana, tim je organizovao obuku o primeni upitnika sa posebnim naglaskom na etičkim pitanjima, kao i na logističkoj organizaciji, uključujući i određivanje škola, odnosno opština. Prikupljanje podataka je izvršeno u trećoj nedelji oktobra, od 12. do 16. oktobra 2015. godine, nakon dobijenog odobrenja opštinske direkcije za obrazovanje. Važno je napomenuti da je proces prikupljanja podataka tekao prema planu i, tokom celokupnog procesa, bila je prisutna logistička pomoć školskog osoblja (direktora, školskog psihologa i nastavnika).

2.4 **Pitanja** **poverljivosti** **podataka**

Istraživački tim je pripremio informativno pismo o istraživanju, u kome su detaljno opisani cilj istraživanja, potencijalni rizici i koristi, pitanja poverljivosti podataka, i dobrovoljni karakter istraživanja, kao i kontakt detalji u slučaju postavljanja pitanja. Studenti su takođe obavešteni da oni koji nisu vratili potpisane formulare o pristanku neće učestvovati u istraživanju, ali da ni na koji način neće biti kažnjeni od strane direktora škole, nastavnika, ili školskog psihologa. Deci koja nisu učestvovala u istraživanju naloženo je da ostanu u razredu i rade domaće zadatke osim ako ih školski psiholozi ne pozovu da obavljaju aktivnosti pod njenim, odnosno njegovim nadzorom.

Učenicima su data detaljna uputstva pre popunjavanja upitnika i snažno su ohrabreni da daju iskrene odgovore, kao i da nikome u školi ili kod kuće ne kažu svoje odgovore. Anonimni upitnici o samoproceni su distribuirani tokom časa svim učesnicima, a nastavnici i ostalo školsko osoblje nisu bili prisutni tokom popunjavanja upitnika. Popunjavanje upitnika je nadgledao istraživač na terenu koji je bio dostupan da odgovori na pitanja učenika. Nastavnici i direktor škole popunili su svoje upitnike tokom odmora kako ne bi ometali proces nastave i učenja, a roditeljima su deca odnela upitnike kako bi ih popunili kod kuće, da bi ih deca vratila sledećeg dana uz saglasnost za učešće u istraživanju. Lokalni organi vlasti su upitnike dobili putem elektronske pošte. Prikupljeni podaci su sačuvani u elektronskoj formi, a samo je istraživački tim imao pristup podacima.

2.5 **Ograničenja** **istraživanja**

Važno je napomenuti da se istraživanje suočilo sa nekoliko ograničenja. Pre svega, nedostatak osnovne studije ograničio je saznanja o efektima i uticaju indeksa socijalne uključenosti, budući da istraživački tim nije imao početne podatke koje bi uporedio sa podacima iz ovog istraživanja. Drugo, zbog povlačenja škole iz srpske zajednice, istraživanje je obavljeno samo u školama kosovskih Albanaca. Treće, jednu osnovnu školu u opštini Đakovica

pohađaju samo učenici od 1. do 5. razreda, a oni nisu bili ciljna grupa ovog istraživanja. Kao rezultat toga, samo roditelji, nastavnik i direktor škole su učestvovali u istraživanju u školi „Yll Morina“. Konačno, budući da je samo dva opštinska službenika odgovorilo na upitnik, njihov doprinos nije smatran statistički relevantnim.

3 Rezultati

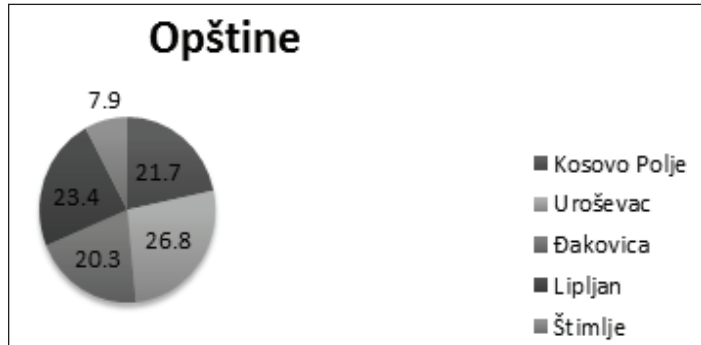
3.1 Percepcija dece o socijalnom uključivanju i školskom nasilju

U ovom delu su predstavljeni ukupni rezultati istraživanja, uključujući i demografske analize. Svaki deo daje pregled glavnih nalaza istraživanja. Prvi deo predstavlja nalaze na osnovu prikupljanja podataka učenika, sa ukupnim uzorkom od 1039 učenika iz pet opština, odnosno deset škola. Tabela u nastavku ilustruje broj učenika za svaku opštinu.

*Table 3:
Number of pupils
disaggregated
by municipalities*

Opština	Učestalost (%)
Fushë Kosovë / Kosovo Polje	225 (21,70%)
Osnovna škola „Selman Riza“	112 (10,80%)
Osnovna škola „Mihail Grameno“	113 (10,90%)
Ferizaj/Uroševac	278 (26,80%)
Osnovna škola „Naim Frashëri“	69 (6,60%)
Osnovna škola „Tefik Çanga“	209 (20,10%)
Gjakovë/Đakovica	211 (20,30%)
Osnovna škola „Zef Lush Marku“	64 (6,20%)
Osnovna škola „Mustafa Bakija“	147 (14,10%)
Lipjan/Lipljan	243 (23,40%)
Osnovna škola „Fehmi Agani“	58 (5,60%)
Osnovna škola „Ismail Luma“	185 (17,80%)
Shtime/Štimlje	82 (7,90%)
Osnovna škola „Emin Duraku“	82 (7,90%)
Ukupno	1039

*Grafikon 1.
Podela učenika
po opštinama*

Rezultati su pokazali da 48% (N = 475) uzorka čine dečaci, 52% (N = 537) devojčice, dok se 2,5% učenika (N = 27) nije izjasnilo o svom polu. Što se tiče razreda, sličan broj učenika je pripadao svakom nivou razreda, a bila je i gotovo jednaka podela u razredima na osnovu pola. Tabela u nastavku ilustruje podelu učenika u razredima na osnovu pola.

*Tabela 4:
Broj učenika po
razredu,
razvrstani
prema polu*

Razredi	Dečaci (%)	Devojčice (%)
VI	120 (25,30%)	127 (23,60%)
VII	111 (23,40%)	132 (24,60%)
VIII	99 (20,80%)	133 (24,80%)
IX	106 (22,30%)	121 (22,50%)
Nema podataka	39 (8,20%)	24 (4,50%)
Ukupno	435	537

Što se tiče školskog uspeha, oko 60% učenika (N = 1039) prijavilo je odličan uspeh, 22% vrlo dobar uspeh, 11% dobar uspeh, a samo 0,7% je prijavilo slab uspeh u školi. U pogledu zastupljenosti polova, mogu se uoči-

ti statistički značajne razlike između dečaka i devojčica u pogledu školskog uspeha, gde su kod devojčica zabeležene više ocene u odnosu na dečake. Tabela u nastavku ilustruje razlike između pola i uspeha u školi.

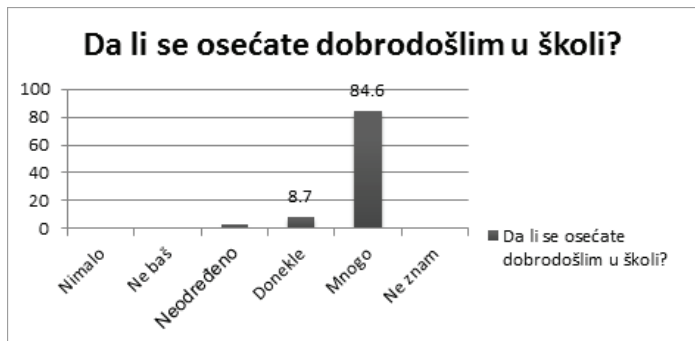
*Tabela 5:
Unakrsna tabela
u pogledu
školskog
uspeha i pola*

Školski uspeh	Dečaci (%)	Devojčice (%)
Slab	4 (0,4%)	3 (0,3%)
zadovoljavajući	21 (2,00%)	13 (1,3%)
Dobar	80 (7,70%)	34 (3,30%)
Vrlo dobar	101 (9,70%)	119 (11,50%)
Odličan	258 (24,90%)	354 (34,10%)

Socijalno-ekonomska situacija je merena postavljanjem pitanja učenicima o zaposlenosti njihovih roditelja. Rezultati su pokazali da je 80% očeva zaposleno, dok je 15% ispitanika odgovorilo da njihov otac nije zaposlen. S druge strane, samo 35% majki je zaposleno, dok je 61% izjavilo da nisu zaposlene. Ovi nalazi odražavaju ukupnu situaciju učešća žena na tržištu rada. Pored toga, 98% učenika je izjavilo da ima brata i sestru, a 83% je izjavilo da imaju radni sto za izradu domaćih zadataka, što je takođe pokazatelj socio-ekonomske situacije.

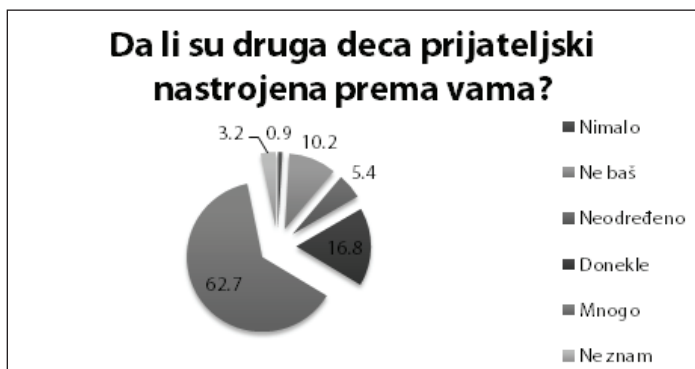
Sledeća pitanja koja su ilustrovana u grafikonima predstavljaju odgovore dece u pogledu prirode i rasprostranjenosti inkluzivnih obrazovnih praksi iz njihove perspektive. Kada je učenicima postavljeno pitanje da li se osećaju dobrodošlim u školi, 85% je odgovorilo sa „Veoma“, dok je 9% odgovorilo sa „Donekle“.

*Grafikon 2.
Percepcije
učenika o
inkluzivnim
praksama
prilikom upisa
u školu*

Upitani da li su druga deca prijateljski nastrojena, 63% je odgovorilo sa „Veoma mnogo“, 17% sa „Donekle“, 10% sa „Ne baš“, 5% sa „Neodređeno“, 3% sa „Ne znam“, a manje od 1% je odgovorilo sa „Nimalo“. Ovo je pokazatelj da većina učenika smatra da su njihovi vršnjaci prijateljski nastrojeni prema njima.

*Grafikon 3.
Percepcije
učenika o
inkluziji
unutar škole*

Na pitanje da li su nastavnici prijateljski nastrojeni, većina ispitanika je odgovorila sa „Mnogo“, a samo mali procenat je odgovorio sa „Nimalo“.

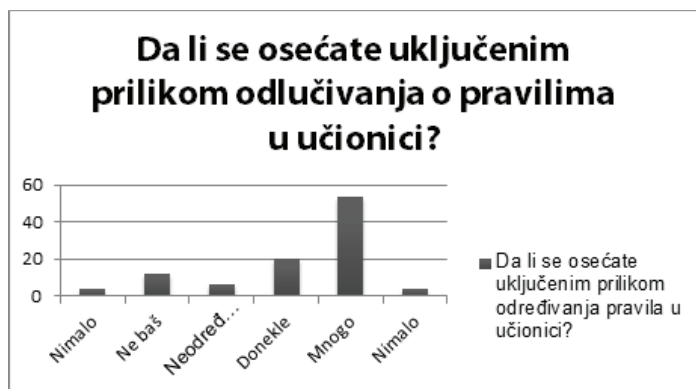
*Grafikon 4.
Percepcije
učenika o
inkluziji
unutar škole*

Da li su nastavnici prijateljski nastrojeni?

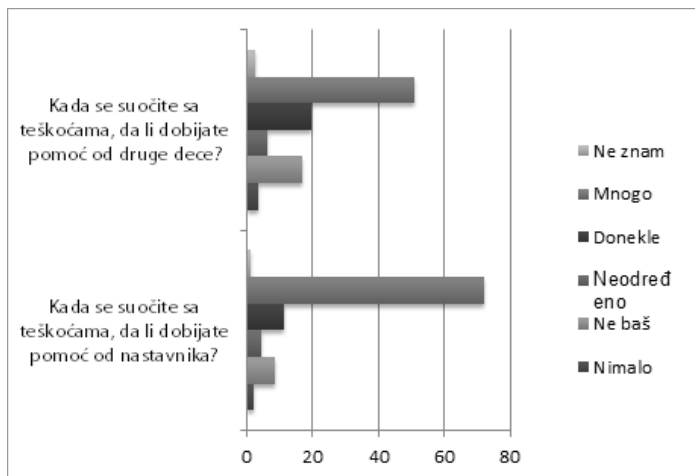
Kada su učesnici upitani da li „se osećaju uključenim u formulisanje pravila u učionici“, više od 50% je odgovorilo sa „Mnogo“, dok se ostatak odgovora kretao između „Donekle“, „Ne baš“, „Neodređeno“, „Nimalo“ i „Ne znam“. Pored toga, važno je istaći da postoji značajna razlika između onih koji se osećaju uključenim i onih koji se ne osećaju tako u ovom procesu.

*Grafikon 5.
Percepcije
učenika o
inkluziji
unutar škole*

Kada su učesnici upitani da li su njihovi drugovi iz razreda ponudili pomoć prilikom suočavanja sa problemima ili teškoćama u školi, većina ispitanika je odgovorilo sa „Mnogo“, dok je oko 20% odgovorilo sa „Ne baš“. Na pitanje da li su nastavnici spremni da pomognu kada postoji problem, oko 70% ispitanika je odgovorilo sa „Mnogo“, dok je manje od 10% od ukupnog uzorka odgovorilo sa „Ne baš“. Ovi rezultati su od posebnog značaja za inkluziju unutar škole, koja potiče od školskog osoblja, odnosno nastavnika.

Grafikon 6.
Percepcije
učenika o
inkluziji
unutar škole

Kada su učesnici upitani da li učestvuju u vanškolskim aktivnostima (ili vannastavnim aktivnostima), 28% je odgovorilo sa „Veoma mnogo“, 33% sa „Ne baš“, 28% sa „Mnogo“, 17% sa „Donekle“, 7% sa „Neodređeno“, 13% sa „Nimalo“, a 2% sa „Ne znam“. Ovi rezultati ukazuju na to nedostatak vanškolskih aktivnosti za decu, što zauzvrat može uticati na inkluziju marginalizovanih ili ranjivih grupa unutar školskog konteksta.

Grafikon 7.
Percepcije
učenika o
inkluziji
unutar škole

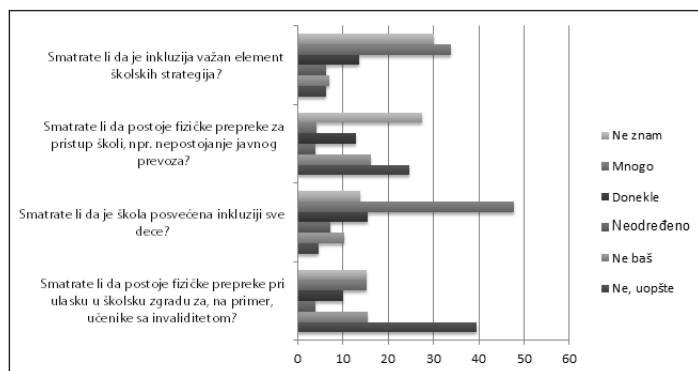

U okviru sledećeg seta, učenicima su postavljena pitanja o inkluzivnim praksama u razredu. Većina učenika

je odgovorila da „su pravila u razredu poštena za sve učenike“, 52% je odgovorilo afirmativno da „nastavnici tretiraju svu decu podjednako“, a 48% je odgovorilo afirmativno da „su nastavnici korektni prilikom ocenjivanja“. Ovi rezultati ukazuju na to da su inkluzivne prakse prisutne u kontekstu razreda i, štaviše, ističu dobar uzor koji dolazi od nastavnika.

Sledeći set pitanja odnosio se na inkluzivne prakse unutar škole. Od ukupne veličine uzorka, 30% ispitanika je odgovorilo afirmativno na izjavu da je „uključivanje važan element u školi“, 25% je izjavilo da ne postoje „fizičke prepreke za pristup školi“, a 40% je izjavilo da ne postoje „fizičke prepreke pri ulasku u školu za učenike sa invaliditetom“. Ovi nalazi ukazuju na to da su inkluzivne prakse prisutne u školi, da su učenici upoznati sa inkluzivnim praksama i da učenici poklanjaju pažnju ugroženim ili marginalizovanim grupama, kao što su učenici sa invaliditetom. Detaljnije informacije su date u grafikonu u nastavku.

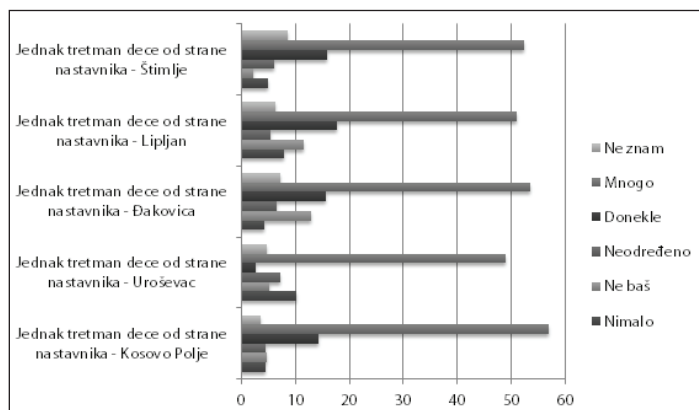
Grafikon 8.
Percepcije učenika o inkluziji unutar škole

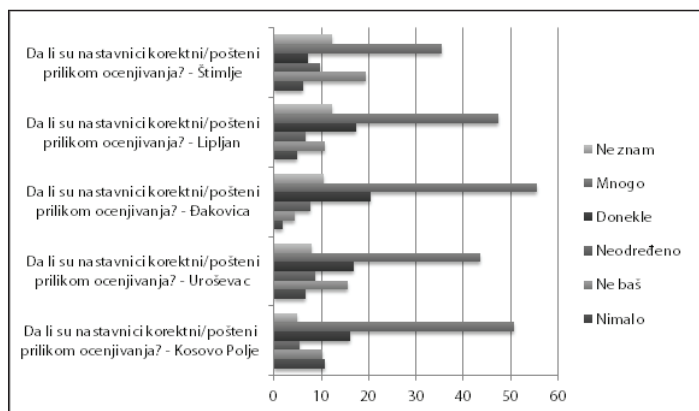
Drugi set analiza odnosio se na nivo inkluzivnih praksi prilikom upisa u školu i inkluziju unutar škola, podeljeno po opštinama. Na primer, škole iz opštine Kosovo Polje su prijavile najveći nivo „jednako tretmana dece od strane nastavnika“, dok su škole iz opštine Đakovica prijavile najniži nivo „jednako tretmana dece od strane nastavnika“, pri čemu je više od 10% ispitanika

odgovorilo sa „Ne baš“ (videti grafikon 9). Upitane o tome da li su nastavnici „pošteni prilikom ocenjivanja“, škole iz opštine Đakovica su zabeležile najveći procenat, dok je najmanji procenat zabeležen u školi u opštini Štimlje (videti grafikon 10). Na kraju, rezultati su pokazali da je stavka „uključivanje je važan element škole“ na znatno višem nivou u školama u opštini Lipljan, gde je 40% učenika odgovorilo afirmativno na ovu izjavu, u poređenju sa školama iz drugih opština.

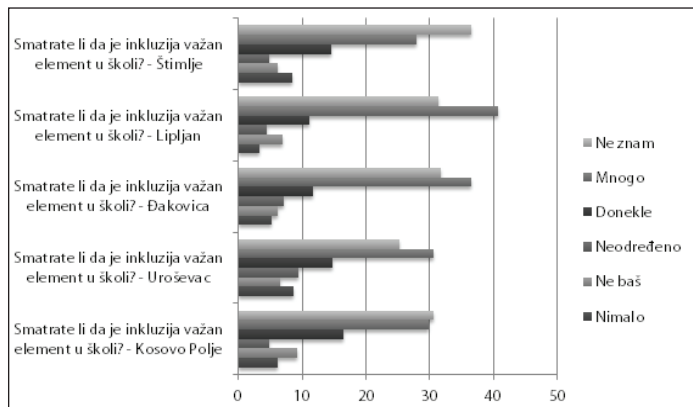
*Grafikon 9.
Prakse prilikom
upisa u školu i
inkluzija
unutar škola,
razvrstano po
opštinama*

*Grafikon 10.
Percepcije
učenika o
inkluziji unutar
škole,
razvrstano
po opštinama*

*Grafikon 11.
Percepcije
učenika
o inkluziji
unutar škole,
razvrstano po
opštinama*

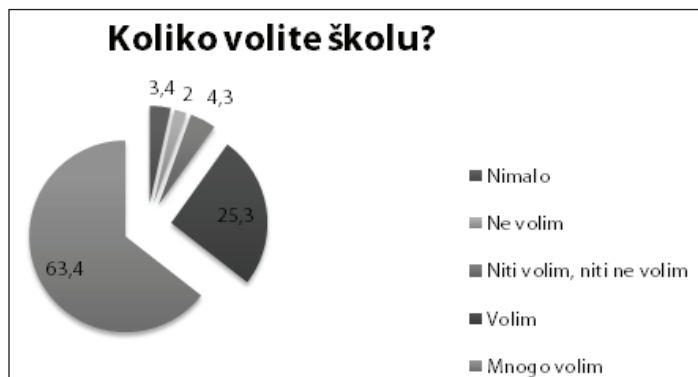
Pored dimenzija inkluzivne prakse prilikom upisa u školu i inkluzije unutar škole, učesnicima je takođe dat OUSN. Najrasprostranjeniju definiciju školskog nasilja dao je Olweus (1978), u kojoj se navodi da se nad osobom vrši školsko nasilje kada je on ili ona u više navrata i tokom vremena izložen negativnim radnjama jedne ili više drugih osoba. Negativni postupci mogu biti verbalni (npr. pretnje, ponižavanje, zadirkivanje) i neverbalni (npr. udaranje, šutiranje, šamaranje, guranje, uništavanje imovine, nepristojni gestovi, i grimase) (Olweus, 1993). Kako se u definiciji ističe, akti školskog nasilja uključuju agresivnu komponentu, neravnotežu moći i imaju karakter ponavljanja.

U skladu sa nalazima iz literature u vezi sa trendovima u pogledu školskog nasilja na Balkanskom poluostrvu, istraživanjem UNICEF-a (2005) na Kosovu je utvrđeno da su deca starosti od 11 do 18 godina pogođena nepravdom u školi i imaju poteškoća u suočavanju sa školskim nasiljem. Osim toga, istraživanje koje je sproveo Agani (2010) ukazuje na to da je od 247 albanskih i srpskih učesnika od 6. do 9. razreda, 12% doživelo školsko nasilje „jednom ili dva puta“, dok je 6% doživelo školsko nasilje „2 ili 3 puta mesečno ili više“. Prema tome, iako predstavlja novinu u školskom kontekstu, sa niskom zastupljenošću, školsko nasilje je kao fenomen ipak prisutno u školama.

Kada su učesnici u ovom istraživanju upitani „ko-

liko vole školu“, 63% je odgovorilo sa „Mnogo volim školu“, 25% je odgovorilo sa „Volim školu“, 4% sa „Niti volim niti ne volim školu“, 3% sa „Ne volim školu“, a samo 2% je odgovorilo sa „Ne podnosim školu“. Ovi rezultati predstavljaju još jednu perspektivu inkluzije unutar škole, jer uzimaju u obzir stavove učenika prema školi.

*Grafikon 12.
Perceptije
učenika o
tome koliko
vole školu*

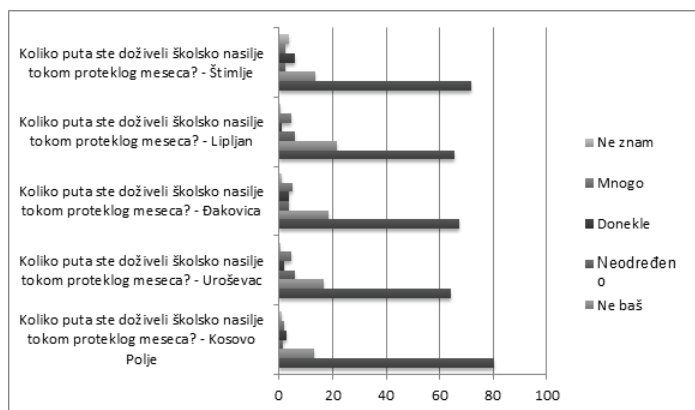

Sledeće pitanje za učesnike odnosilo se na „broj dobrih drugova koje imaju u razredu“, pri čemu je 61% ispitanika odgovorilo da imaju više od 6 drugova u razredu, 16% je odgovorilo da imaju 4 ili 5 drugova u razredu, 9% je odgovorilo da imaju 2 ili 3 druga u razredu, 5% je odgovorilo da imaju 1 dobrog druga u razredu, dok je 6% učesnika odgovorilo da nemaju nijednog dobrog druga u razredu. Pored toga, učesnici su upitani o učestalosti školskog nasilja tokom prošlog meseca, te je 69% učesnika izjavilo da nije pretrpelo školsko nasilje tokom prošlog meseca, 17% je izjavilo da se to dogodilo „jednom ili dva puta“, 4% je izjavilo da su pretrpeli školsko nasilje „dva ili tri puta tokom prošlog meseca“, 3% je izjavilo da su doživeli školsko nasilje jednom nedeljno, a 4% učesnika je izjavilo da su pretrpeli školsko nasilje više puta u toku nedelje. Kao što rezultati ukazuju, i u skladu sa nalazima iz literature, školsko nasilje je prisutno u školskom kontekstu, pre svega među učenicima od 6. do 9. razreda,

iako zastupljenost nasilničkog ponašanja nije na visokom nivou.

Drugi set analiza odnosio se na učestalost školskog nasilja, razvrstanu po opštinama, pri čemu su škole iz opštine Kosovo Polje prijavile najnižu učestalost nasilja u školi (80% učenika nije iskusilo školsko nasilje tokom proteklog meseca), dok su opštine Lipljan, Đakovica i Uroševac prijavile najveću učestalost školskog nasilja.

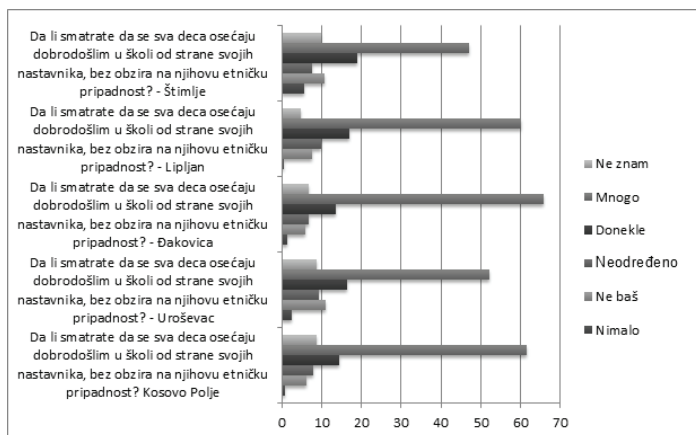
*Grafikon 13.
Percepcije
učenika o
učestalosti
školskog nasilja,
razvrstano po
opštinama*

3.2 Percepcija roditelja o socijalnom uključivanju

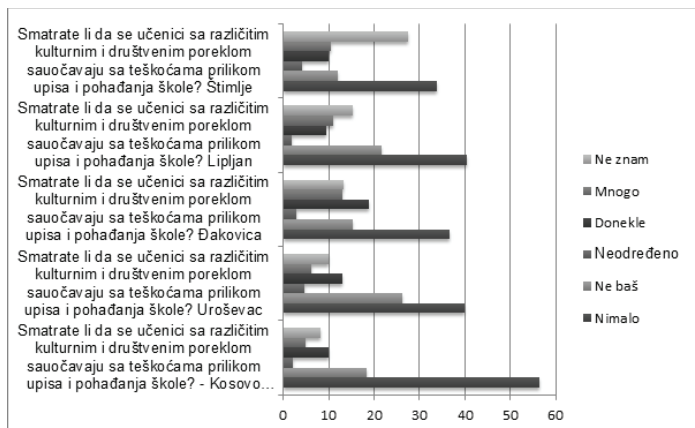
Druga grupa aktera u ovom istraživanju obuhvatala je roditelje dece, koju je činio ukupno 1141 učesnik. U nastavku su dati grafikoni koji ilustruju razlike u odgovorima roditelja, podeljeni po opštinama. Kada su roditelji upitani „da li se sva deca osećaju dobrodošlim u školi od strane svojih nastavnika, bez obzira na njihovu etničku pripadnost“, više od 60% roditelja iz opštine Đakovica je odgovorilo sa „Veoma mnogo“, dok je više od 10% roditelja iz opštine Kosovo Polje odgovorilo sa „Nimalo“.

Grafikon 14.
Percepcije
roditelja o
inkluzivnim
praksama
prilikom upisa
u školu

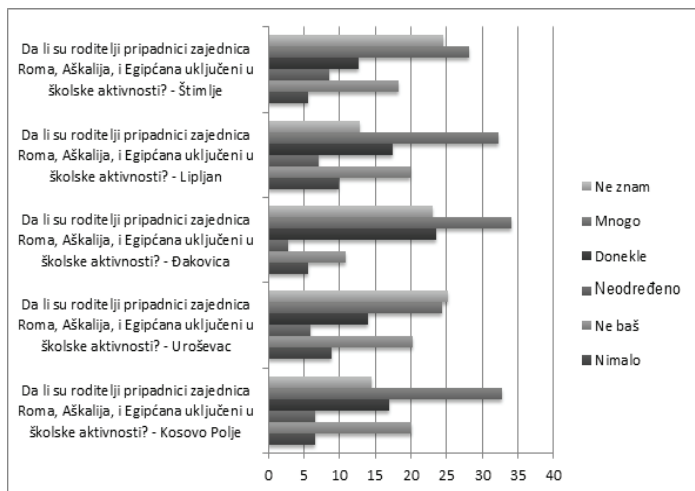
Naredni set pitanja za roditelje odnosio se na to da li „se učenici sa različitim kulturnim i društvenim poreklom suočavaju sa teškoćama prilikom upisa i pohađanja škole“. Rezultati su pokazali da škole iz opštine Kosovo Polje imaju najveći procenat odgovora „Nimalo“, dok su roditelji iz opštine Štimlje odgovorili sa skoro 30% odgovora „Ne znam“. Kada su roditelji upitani da li su „učenici zaštićeni od strane nastavnika i školskog osoblja, što im omogućava da se osećaju prijatno prilikom pohađanja škole“, roditelji iz opštine Lipljan su sa najvećim procenatom, od preko 60%, dali odgovor „Veoma mnogo“. Najmanji procenat za ovu stavku zabeležen je kod roditelja iz opštine Štimlje, sa manje od 50%.

Grafikon 15.
*Percepcije
 roditelja o
 inkluzivnim
 praksama
 prilikom upisa
 u školu*

Sledeće pitanje upućeno roditeljima odnosilo se na „uključenost roditelja pripadnika zajednica Roma, Aškali-ja i Egipćana u školske aktivnosti“. Rezultati su pokazali da su roditelji iz opštine Đakovica sa 35% dali odgovor „Ve-oma mnogo“, dok su roditelji iz opština Lipljan i Kosovo Polje sa 20% dali odgovor „Nimalo“. Oko 25% roditelja iz opština Štimlje i Uroševac odgovorilo je sa „Ne znam“ na ovo pitanje.

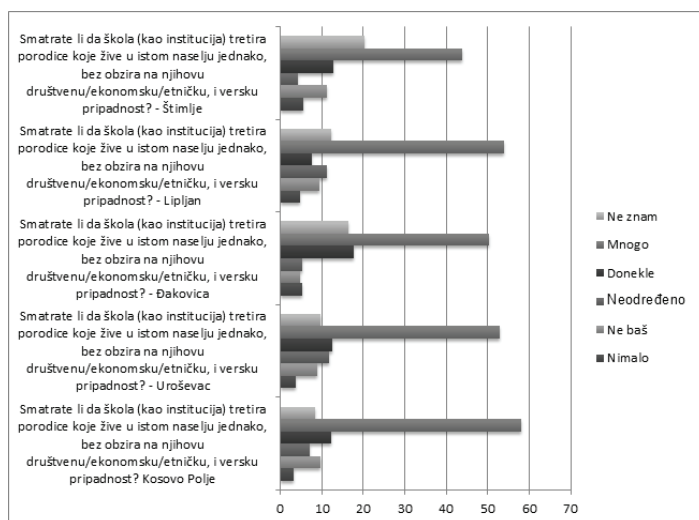
Grafikon 16.
*Percepcije
 roditelja o
 uključenosti
 pripadnika
 zajednica
 Roma, Aškali-ja
 i Egipćana u
 školske
 aktivnosti*

Naredno pitanje za roditelje odnosilo se na to da

li „škola tretira porodice koje žive u istom naselju jednako, bez obzira na njihovu društvenu, ekonomsku, etničku i versku pripadnost“, te je oko 60% roditelja iz opštine Kosovo Polje odgovorilo sa „Veoma mnogo“, dok je skoro 20% roditelja iz opštine Đakovica odgovorilo sa „Donekle“ (videti grafikon 17 za više detalja). Na kraju, kada su roditelji upitani o odnosu između roditelja i škole, skoro 70% roditelja iz opštine Kosovo Polje je odgovorilo sa „Veoma mnogo“, dok su roditelji iz opštine Lipljan u najvećoj meri davali odgovor „Ne baš“, i to u 10% slučajeva.

Grafikon 17.
Percepcije roditelja o angažovanju zajednice

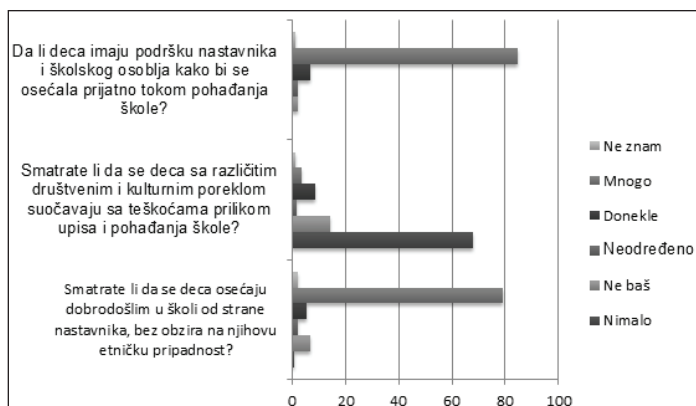

3.3 Percepcija nastavnika o socijalnom uključenju

Treću grupu aktera u ovom istraživanju činilo je 169 nastavnika iz deset opština. Kada su nastavnici upitani „da li deca imaju podršku nastavnika i školskog osoblja kako bi se osećala prijatno u školi“, više od 80% je odgovorilo sa „Veoma mnogo“, dok je manje od 5% odgovorilo sa „Nimalo“. Naredno pitanje nastavnicima odnosilo se na to da li se „deca sa različitim društvenim i kulturnim poreklom suočavaju sa teškoćama prilikom upisa i pohađanja škole“, pri čemu je skoro 70% nastavnika

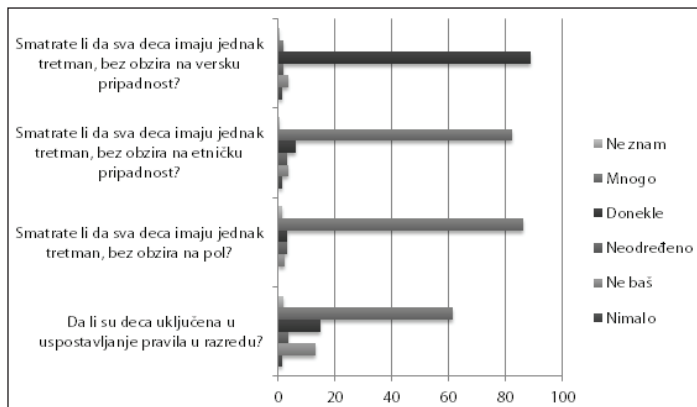
odgovorilo sa „Nimalo“. Na kraju, nastavnici su upitani da li se „deca osećaju dobrodošlim u školi, bez obzira na etničku pripadnost“, pri čemu je 80% odgovorilo sa „Veoma mnogo“, dok je manje od 5% odgovorilo sa „Nimalo“.

Grafikon 18.
Percepcije nastavnika o pristupima inkluzivnoj nastavi i praksi

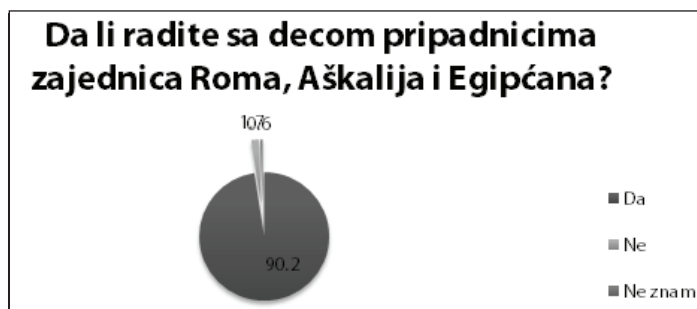
Kada su učesnici upitani da li škola preduzima akcije da pruži informacije deci i roditeljima o školi pre upisa, 43% je odgovorilo sa „Veoma mnogo“, 20% je odgovorilo sa „Nimalo“, 16% je odgovorilo sa „Donekle“, 3% su bili „Neodređeni“, a 9% je odgovorilo sa „Ne znam“. Kada su nastavnici upitani da li „sva deca imaju jednak tretman bez obzira na njihovu versku pripadnost“, skoro 90% je odgovorilo sa „Donekle“. Na pitanje o tome da li „sva deca imaju jednak tretman bez obzira na njihovu etničku pripadnost“, više od 80% ispitanika je odgovorilo sa „Veoma mnogo“, a manje od 1% je odgovorilo sa „Nimalo“. Kada su učesnici upitani da li „sva deca imaju jednak tretman, bez obzira na pol“, više od 80% je odgovorilo sa „Veoma mnogo“, a manje od 1% je odgovorilo sa „Nimalo“. Na kraju, kada su nastavnici upitani da li su „deca uključena u uspostavljanje pravila u razredu“, 60% je odgovorilo sa „Veoma mnogo“, dok je oko 10% odgovorilo sa „Nimalo“. Grafikon 19 daje detaljan prikaz odgovora učesnika.

Grafikon 19.
Percepcije nastavnika o pristupima inkluzivnoj nastavi i praksi

Učesnici su takođe upitani da li rade sa decom pripadnicima zajednica Roma, Aškalijska i Egipćana, a rezultati su pokazali da je 90% odgovorilo sa „Da“, 7% sa „Ne“, a manje od 2% je odgovorilo sa „Ne znam“.

Grafikon 20.
Percepcije nastavnika o pristupima inkluzivnoj nastavi i praksi

Na kraju, učesnici su upitani o odnosu između škole i roditelja, a 75% je odgovorilo da je njihov odnos „Veoma dobar“, 9% je odgovorilo sa „Donekle“, 4% je odgovorilo sa „Neodređeno“, a 5% ispitanika je odgovorilo sa „Ne baš“.

3.4 Percepcija direktora o socijalnom uključivanju

Četvrtu grupu aktera činilo je 10 direktora iz deset škola, odnosno pet opština. Upitnik za direktore je sastavljen od 29 stavki i obuhvatio je dimenziju inkluzivne prakse prilikom upisa u školu, pristupe inkluzivnoj nastavi i praksi, i angažovanje zajednice. Zbog malog broja učesnika iz ove grupe aktera, sprovedena je samo interpretacija rezultata, a poređenje između opština nije bilo moguće.

Rezultati su pokazali da većina direktora škola koristi inkluzivne prakse prilikom upisa u školu (npr. čine da se deca osećaju dobrodošlim prilikom upisa u školu od strane nastavnika, bez obzira na njihovo poreklo), pristupe inkluzivnoj nastavi i praksi (npr. svi učenici imaju jednak tretman, bez obzira na etničku pripadnost); i angažovanje zajednice (angažovanje lokalne zajednice, kao važan element misije škole). Ipak, bilo je razlika u pogledu odgovora učesnika, pre svega u pogledu dimenzije angažovanja zajednice, posebno u pogledu uključivanja roditelja pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u školske aktivnosti, gde je većina ispitanika odgovorila sa „Donekle“.

3.5 Percepcija lokalnih organa vlasti o socijalnom uključivanju

Poslednja grupa zainteresovanih strana obuhvatala je lokalne organe vlasti i nju je činilo pet učesnika iz svake opštine. Međutim, samo dva učesnika su prihvatila da popune upitnik. Mali broj učesnika iz ove grupe aktera nije bio dovoljan za deskriptivnu statistiku ili bilo kakvo poređenje između opština.

4. Zaključak

Rezultati istraživanja pokazuju da je većina škola uspostavila prakse i pristupe ukupnog indeksa inkluzije sa njegove četiri osnovne dimenzije. Međutim, postoje razlike između zainteresovanih strana, posebno na osnovu opština. Na primer, percepcija učenika o inkluzivnim praksama prilikom upisa u školu i inkluziji unutar škole je na znatno višem nivou u odnosu na one koji su dali odgovore „Ne baš“ ili „Ne znam“. Istovremeno, učenici su primetili da su inkluzivne prakse u školama na zadovoljavajućem nivou, te su davali znatno pozitivnije odgovore u pogledu tih stavki. Međutim, postoje značajne razlike kada su analize sprovedene na nivou opština u pogledu četiri dimenzije indeksa inkluzije. Uz to, većina dece je odgovorila da oni nisu doživeli školsko nasilje mesec dana pre prikupljanja podataka, ali je ipak zabeležen mali procenat dece koja su iskusila školsko nasilje. Ipak, bilo je značajnih razlika u pogledu nasilničkog ponašanja kada je ono razvrstano po opštinama. Ovi rezultati ukazuju na to da je školsko nasilje prisutno u školama koje su učestvovala u ovom istraživanju, što zauzvrat može uticati na inkluzivne prakse i pristupe.

Roditelji su takođe davali odgovore koji su ukazali na visok procenat inkluzivnih praksi prilikom upisa u škole i angažovanje zajednice, ali jedan broj njih nije bio upoznat sa različitim aspektima, naročito kada su upitani o uključenosti pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u školske aktivnosti. Pored toga, postoje razlike u pogledu različitih opština, ali treba imati u vidu da neke opštine imaju različite nivoe etničke strukture u odnosu na druge škole.

Većina pripadnika treće grupe aktera (nastavnici) izjavila je da su inkluzivne prakse prilikom upisa u škole, pristup inkluzivnoj nastavi i praksi i angažovanje zajednice dobro uspostavljeni u njihovim školama, i da se njihov svakodnevni rad zasniva na tim principima. Osim toga, više od 90% nastavnika je izjavilo da rade sa decom pripadnicima zajednica Roma, Aškalija i Egipćana.

Četvrta grupa aktera u ovom istraživanju su bili direktori škola, koji su takođe naglasili da su inkluzivne

prakse prilikom upisa u školu, pristup inkluzivnoj nastavi i praksi, i angažovanje zajednice prakse koje škola namera-va da postigne i da uspostavi. Poslednja grupa aktera bili su predstavnici lokalnih organa vlasti, ali mali broj učesnika nije bio dovoljan za deskriptivnu statistiku ili bilo kakvo poređenje između opština.

4.1 **Preporuke**

Nalazi ukazuju na to da socijalno uključivanje u školama zahteva kontinuiranu podršku kako bi se obezbedila održivost. Ovo je posebno važno za nastavnike i direktore škola, zarad integracije ovih praksi u okviru njihovih školskih godišnjih planova, ali i zarad prilagođavanja ovih praksi njihovim svakodnevnim aktivnostima. Drugo, izgradnja kapaciteta unutar škole je takođe od suštinskog značaja kako bi se obezbedilo dalje unapređenje dimenzija socijalne uključivanje u školskom kontekstu, posebno putem jačanja kapaciteta relevantnih aktera (npr. roditelja, nastavnika i/ili lokalnih organa vlasti) kroz obuke koje uvećavaju njihova znanja, sposobnosti, i mogućnosti u pogledu socijalne uključivanje, kao i obuke u okviru multidisciplinarnog pristupa. Treće, mora biti uspostavljena jača sinergija između ključnih aktera, organizovanjem mesečnih sastanaka na kojima bi se razmatrala pitanja uključivanje u školama. Četvrto, kampanje podizanja svesti u vezi sa socijalnom uključivanju i programi intervencija prilikom školskog nasilja treba da budu isplanirani i organizovani u okviru školskog konteksta, u cilju uvođenja i osnaživanja drugačije školske kulture i klime, koja je zasnovana na inkluzivnim praksama i sprečavanju nasilničkog ponašanja u školskom kontekstu. S druge strane, treba uložiti više napora u pravcu kvalitetnijeg angažovanja roditelja, nastavnika, direktora i lokalnih organa vlasti, kako bi se obezbedila veća bezbednost korisnika projekta. Na kraju, zarad pravilne procene funkcionisanja i kvaliteta indeksa socijalne uključivanje, preporučljivo je da u budućnosti stručnjacima bude omogućeno da

učestvuju u nekim od planiranih aktivnosti u okviru projekta kako bi se obezbedio profesionalni uvid.

5. Literatura

Agani, N. (2010). Children's exposure to school violence and bullying and their perceptions of safety in school. Case study: Republic of Kosovo. In press.

Cappo, D Monsignor, 2002, "Social inclusion as a determinant of mental health & wellbeing" de Haan, A. (1998). "Social Exclusion in Policy and Research: Operationalizing the Concept" pg.11-24.

Lipsky, D. K., & Gartner, A. (2013). 1. Inclusive education: a requirement of a democratic society. World Yearbook of Education 1999: Inclusive Education, 12

Mathieson, J., Popay, J., Enoch, E., Escorel, S., Hernandez, M., Johnston, H., & Rispel, L. (2008). Social Exclusion Meaning, measurement and experience and links to health inequalities. A review of literature. WHO Social Exclusion Knowledge Network Background Paper, 1.

Nansel, T. R., Oveipeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among U.S. youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of the American Medical Association*, 285, 2094-2100.

Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullying and whipping boys*. Washington, DC: Hemisphere.

Olweus, D., & Limber, S. (2010). Bullying in school: Evaluation and dissemination of the Olweus bullying prevention program. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80, 124-134.

Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford, UK: Blackwell.

Robo, M. (2014). Social inclusion and inclusive education. *Academicus International Scientific Journal*, (10), 181-191.

UNICEF (2005). Research into violence against children in schools in Kosovo. Retrieved from: http://www.unicef.org/kosovoprogramme/kosovo_media_prot_011.08.pdf

World Bank (2013). Inclusion Matters: The Foundation for Shared Prosperity. Washington, DC: World Bank. ISBN 978-1-4648-0010-8.

www.coe.int/education